

MUSEUM
MAYER
VAN DEN
BERGH

Madonna ontmoet Dulle Griet

Verzamelaars in
topstukken gevat

NEDERLANDS
DIGITALE BEZOEKERSGIDS

WELKOM

Twee kunstverzamelaars delen hun passie met u. Ridders Florent van Ertborn en Fritz Mayer van den Bergh voeren u van Vlaamse en andere primitieven naar Pieter I Bruegel. Geduldig en gedreven brachten beide heren deze schatten samen voor Antwerpen.

Zij wensen u een mooie ontdekkingsreis in de tentoonstelling *Madonna ontmoet Dulle Griet*.

1

RIDDER FLORENT VAN ERTBORN, BURGEMEESTER VAN ANTWERPEN

Jozef Geefs

Antwerpen, 1849

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 1067

Ridder Florent van Ertborn (1784-1840) was ooit burgemeester van Antwerpen. De stad was zijn eerste passie. De tweede passie volgde vanzelf. Kunst. Schilderkunst. Onze barokmeesters waren al wereldberoemd, maar van Ertborn speurde stad en land af naar schilderijen van hun verre voorgangers: onder meer de Vlaamse primitieven uit de vijftiende eeuw. De Vlaamse primitieven waren een groep kunstenaars die eeuwenlang vergeten was en die aan het begin van de negentiende eeuw herontdekt werd. Die herontdekking deed een wereld opengaan voor van Ertborn. Een wereld van kleur, van helderheid, van glans. Tot in de kleinste Vlaamse dorpjes vond hij meesterwerken van Jan van Eyck en Rogier van der Weyden. Hij verzamelde 144 schilderijen op paneel. Op het einde van zijn leven werd hij bijna blind, een pijnlijk lot voor een kunstliefhebber. In 1840 liet van Ertborn zijn verzameling met liefde na aan Antwerpen voor haar museum. De bedoeling was dat de schilderijen zouden bijdragen tot de opleiding van academiestudenten. Maar hij inspireerde ook andere verzamelaars. Met name de stichter van dit museum: Fritz Mayer van den Bergh.

2

RIDDER FRITZ MAYER VAN DEN BERGH

Jozef Janssens

Antwerpen, 1901

Museum Mayer van den Bergh, MMB.1871.2

Als jonge verzamelaar bestudeerde Fritz Mayer van den Bergh (1858-1901) gretig de collectie van burgemeester van Ertborn. Hij wilde ook zoveel schoonheid samenbrengen en dat is hem in tien jaar tijd gelukt. Mayer begon met munten te verzamelen en geleidelijk sloeg hij zijn vleugels uit. Hij speurde Europa af, op zoek naar schatten. Ridder Fritz Mayer van den Bergh was de eerste kunstliefhebber in Antwerpen die naar een schilderij van Pieter Bruegel de Oude zocht. Hij heeft er twee kunnen verwerven. Het zijn de enige twee schilderijen van Bruegel in deze stad, waar de meester lang heeft gewoond. Mayers honger naar kunst was onverzadigbaar. Hij kocht ook beelden, verluchte manuscripten en kunstvoorwerpen uit de vijftiende en de zestiende eeuw. Zijn moeder, Henriëtte van den Bergh, deelde zijn passie en verzamelde met hem mee. Fritz Mayer van den Bergh stierf jong en onverwacht, hij was maar drieënveertig jaar. Dit portret is postuum geschilderd door een vriend, op basis van een foto. Henriëtte van den Bergh heeft na het overlijden van haar zoon dit museum laten bouwen. Ze heeft het ook zorgzaam ingericht en opengesteld voor bezoekers. Als herinnering aan haar zoon, maar ook als een geschenk aan iedereen die hier binnenkomt.

3

DULLE GRIET

Pieter I Bruegel

Antwerpen? Brussel?, 1563

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0045

Fritz Mayer van den Bergh kocht dit paneel van Pieter Bruegel de Oude in 1894 in Keulen. 488 frank kostte het, niemand bood tegen. Mayer van den Bergh slaagde erin om het onderwerp te identificeren: zo begon het echte Bruegelonderzoek in de kunstgeschiedenis. Dit was de *Dulle Griet* die in de zeventiende eeuw al werd beschreven.

Dulle Griet is nooit gekopieerd door tijdgenoten of nazaten van Bruegel. Het schilderij stelt de hel voor, in navolging van Jeroen Bosch. “Een (dulle) Griet die gaat roven voor de hel” was een vaste uitdrukking in de zestiende eeuw. Bruegel geeft hier dus een spreekwoord weer en laat zijn fantasie en humor de vrije loop. De traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen draait hij om. Griet draagt een borstkuras en een zwaard, alsof ze de aanvoerder is van een plunderend leger. Toch heeft ze ook nog een pan bij de hand... Griet lijkt een reuzin, vergeleken met de andere vrouwen. Dit heeft misschien te maken met de voorliefde voor reuzen in processies en Blijde Inkomsten van die tijd in Antwerpen.

Het schilderij is in 2018 gerestaureerd en oogt nu duidelijker en frisser. We zien de kleuren weer zoals Bruegel ze bedoelde.

4

DE DAUPHIN FRANS, ZOON VAN FRANS I

Jean Clouet

Frankrijk, 1520-1525

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 33

Florent van Ertborn slaagde erin om topwerken van de Franse kunst aan te kopen en naar Antwerpen te halen. De unieke *Madonna* van Jean Fouquet bijvoorbeeld, die ook in deze expo te zien is. En dit koninklijk kinderportretje van de Franse hofschilder Jean Clouet. Dit is het enige werk van Clouet in Vlaanderen. Het portretje stelt de oudste zoon voor van de Franse koning Frans I. Het jongetje heette zelf ook Frans. Hij was geboren in 1518 en zal hier ongeveer vier of vijf jaar oud zijn geweest. Jean Clouet heeft heel goed de hoge rang en de kostbare kleding van het kind weergegeven. Je ziet meteen dat dit geen doorsnee kleuter is. Het kind draagt een fijn linnen hemd, een goudgeel wambuis en rode fluwelen mouwen, die mooi afsteken tegen de donkergroene achtergrond. Het jongetje gedraagt zich beheerst en waardig. Tegelijkertijd is zijn blik onschuldig en naïef. Kijk ook even naar de delicate weergave van de blonde haartjes en van het zwanendons op de hoed.

Kroonprins Frans is maar 18 jaar oud geworden. Hij kon zijn vader dus niet opvolgen en verdween in de plooiën van de geschiedenis.

5

PORTRET VAN EEN DAME MET ANJER

Pieter Casenbroot

Brugge, ca. 1500

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0008

Slechts één portret uit de vijftiende eeuw kon Fritz Mayer van den Bergh aankopen. Die kwamen zelden op de markt. Vrouwenportretten uit deze periode waren nog zeldzamer.

De kleding van deze dame is sober. Over het wit hemdje en haar zwarte lijfje draagt ze een paars bovenkleed. Op haar voorhoofd ligt de frontelle, een lusje dat de haarlijn markeert. Een brede band omvat haar haren. Achteraan zie je nog een detail van de haarwring. Een ragfijne sluier voltooit het kapsel.

De lijst is origineel en beschilderd met marmerimitatie. Het lijkt alsof we de dame door een venster zien. Hoorde dit portret bij een ander schilderij met een vroom tafereel, met Jezus of Maria? Dan zouden de handen van onze dame in gebed gevouwen zijn. In plaats daarvan zien we een witte anjer. Symbool van trouw en aardse liefde. Was dit misschien een huwelijksportret?

De dame is onbekend. Het schilderij is ook niet gesigneerd. Kunsthistoricus Max Friedländer gaf de kunstenaar een noodnaam: meester van de Sint-Ursulalegende. Dankzij die noodnaam konden op basis van de stijl nog andere schilderijen aan deze meester toegeschreven worden. Na veel detectivewerk in de archieven kon men de schilder in 2005 identificeren als meester Pieter Casenbroot, uit Brugge, een succesrijke, productieve schilder.

6

CRISTINA MASSIJS

Quinten Massijs

Leuven, 1491

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0875

Fritz Mayer van den Bergh was een kenner van oude munten en penningen. Op vraag van de stad Antwerpen catalogeerde hij de stedelijke collectie munten en penningen. Zelf verzamelde hij vanaf zijn tienerjaren bijna 2500 stuks. Deze penning met het portret van Cristina Metsys is een van de bijzonderste. Ze is gemaakt door Quinten Massijs. Hij was de eerste belangrijke schilder van Antwerpen, de grondlegger van de Antwerpse schilderschool.

Quinten Massijs kwam uit Leuven. Hij was de zoon van een smid, die hem het vak leerde. De legende wil dat hij begon te schilderen omdat zijn verloofde dat een mooier beroep vond. Quinten Massijs bleef zich echter ook met edelsmeedwerk bezighouden. We kennen slechts vier penningen van zijn hand. Deze hier is een portret van zijn schoonzus Cristina, geboren van Pullaer. Het jaartal 1491 geeft misschien een aanwijzing over de betekenis. In 1491 verhuisde Quinten Massijs voorgoed van Leuven naar Antwerpen. Maakte hij deze penning voor zijn schoonzus als een souvenir? Dat is goed mogelijk. In elk geval bestaat er maar één exemplaar van.

7

PORTRET VAN EEN MAN

Maarten van Heemskerck

Nederlanden, 2de of 3de kwart 16de eeuw

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 564

Deze ernstige jongeman lijkt wel een ideale schoonzoon. Hij ziet er goed opgevoed uit, rustig, waardig, betrouwbaar. Hij houdt zijn handschoenen in zijn hand, alsof hij ons met respect wil begroeten. Zijn kleding is sober en burgerlijk, maar de schilder maakte er een verfijnd ensemble van, dankzij die gefronste hemdskraag en het streepje linnen dat zichtbaar blijft tot aan zijn middel. Het licht komt van links en werpt interessante schaduwen op de rode muur. Dit is een portret zonder poespas of opschepperij: de man wil dat zijn beeltenis voor zichzelf spreekt. Daar hoeft ook geen religieus tafereel bij, zoals vroeger. Deze jongeman ziet eruit alsof hij ons interessante dingen zou kunnen vertellen over zijn tijd en zijn leven.

Toen Florent van Ertborn het schilderij kocht, wist men niet wie het geschilderd had. Alleen de kwaliteit was duidelijk. De experts schrijven het nu toe aan een grote meester van de zestiende eeuw: Maarten van Heemskerck uit Haarlem. Hij schilderde heel wat sprekende portretten van Hollandse burgers. Voor de opdrachtgevers waren dit kostbare aandenkens aan hun jeugd, of aan bijzondere ogenblikken in hun leven.

8

HEILIGE MARIA MAGDALENA

Quinten Massijs

Antwerpen, 1514-1524

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 243

De heilige Maria Magdalena was een rijke, zondige vrouw die zich bekeerde. Elke zondaar die een beetje geld bezit, kan dus moed scheppen door haar voorbeeld. In het kapitalistische Antwerpen van de zestiende eeuw werd Maria Magdalena een geliefde heilige. Want er leefden daar veel miljonairs met een bezwaard geweten.

Florent van Ertborn was trots om een schilderij van Quinten Massijs op de kop te tikken. Massijs was immers de eerste belangrijke schilder in Antwerpen. De meester heeft deze compositie verfijnd opgebouwd. De boog en de schouders van Magdalena herhalen de ronde vorm van het paneel bovenaan. Dat scheidt harmonie. Het blauwe en groene landschap nodigt uit om in de verte te kijken. Als je je ogen tenminste kunt losrukken van Maria Magdalena, want ze is heel mooi. Alleen al haar kapsel, met de doorzichtige lintjes en sluiers. Massijs toont het moment waarop zij besluit naar Christus toe te gaan, om zijn voeten te wassen met haar tranen en te zalven met kostbare balsem. Vandaar de geopende zalfpot. We kijken naar een psychische omwenteling: naar een bekering.

9

STADSONTVANGER

Marinus van Reymerswale

Nederlanden, 1ste helft 16de eeuw

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 244

Geld is een goede dienaar, maar een slechte meester. Dat wist men in de rijke zestiende eeuw even goed als nu. Werken met geld is gevaarlijk. Een christen moet altijd eerlijk handelen. Dit schilderij uit de verzameling van Ertborn toont wat er kan mislopen. De stadsontvanger met zijn belachelijke rode hoed zit gretig de accijnzen op wijn, bier en vis te tellen. Kassa! Zijn kompaan kijkt ons vals in de ogen en wijst op het kasboek. Daar gaat het om! Op de plank achteraan staat een gedoofde kaars. Een herinnering aan de vergankelijkheid van het leven. De twee mannen hebben er geen oog voor.

De tekst in het kasboek bewijst dat dit een ontvanger is uit Reimerswaal, een stadje in Zeeland. De schilder Marinus van Reymerswale schilderde soms portretten van echte stadsontvangers en belastingambtenaren aan het werk. Die bestelden zijn schilderijen om ze in hun kantoor te hangen als moreel geheugensteuntje. Zo wisten bezoekers dat ze een eerlijke man voor zich hadden. Marinus schilderde ook karikaturale taferelen zoals dit, zonder echte portretten. Die schilderijen waren goedkoper. Hij kon ze in serie op de vrije markt verkopen. En hij had daar succes mee, want er zijn er veel bewaard.

10

ERASMUS VAN ROTTERDAM

Quinten Massijs

Antwerpen, 1519

Museum Mayer van den Bergh, MMB.1761

Deze penning met het portret van Erasmus is de mooiste vondst van Fritz Mayer van den Bergh als verzamelaar van munten en medailles. In 1840 schonk burgemeester van Ertborn het portret van Pieter Gillis, geschilderd door Quinten Massijs, aan Antwerpen. Het is hier ook te zien. Pieter Gillis en Erasmus waren vrienden. Deze penning, óók van de hand van Quinten Massijs, vult van Ertborns schenking perfect aan.

Massijs toonde Erasmus in profiel. Een eigenzinnige keuze, want profielportretten waren uit de mode. Maar zo herinnerde de penning wel aan keizersportretten op Romeinse munten. Erasmus was verguld met het resultaat. Massijs werkte hier in een verfijnd laagrelief. Zijn stijl evolueerde nog sterk nadat hij in 1491 zijn schoonzus Cristina in laatgotisch hoogrelief op een penning vereeuwigde.

ER en ROT verwijzen naar de volledige naam Erasmus van Rotterdam. Onderaan staat de datum: 1519. Erasmus was toen 53. De teksten in Grieks en Latijn betekenen: *Uit zijn geschriften leer je hem beter kennen. Portret naar het leven.* Erasmus kocht de mal van Massijs en gebruikte die om afgietsels te laten maken voor vrienden en kennissen. Dit is een afgietsel zonder de Romeinse god Terminus op de keerzijde. Een vriend van Erasmus liet in 1524 een nieuwe mal maken zonder Terminus. Zo ging alle aandacht naar Erasmus.

11

PIETER GILLIS

Quinten Massijs
Antwerpen, 1517

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 198

Schilderkunst en vriendschap vormen een geweldige combinatie. Antwerpen leverde daar een mooi voorbeeld van. Quinten Massijs maakte dit portret van Pieter Gillis. Gillis was de griffier van Antwerpen en een vriend van de filosoof Erasmus. Gillis verzorgde ook de publicatie van het boek *Utopia* van Thomas More. Een echte humanist dus.

Dit portret uit de verzameling van Ertborn is de helft van een tweeluik. Op het andere paneel staat Erasmus afgebeeld. Beide heren zitten in dezelfde kamer. Erasmus schrijft. Gillis heeft een brief van Thomas More vast en wijst op een boek van Erasmus, getiteld *Antibarbari*. Dat was een pleidooi voor het gebruik van klassieke teksten in het onderwijs. Erasmus en Gillis bestelden samen dit dubbelportret, als een cadeau voor hun vriend Thomas More in Engeland. Ze betaalden elk de helft van de prijs. Thomas More ontving het cadeau in oktober 1517 in Calais en hij was er dolblij mee.

Een tweeluik met twee vrienden: dat was nieuw. Die vrienden waren beroemd en daarom is het tweeluik nog meermaals gekopieerd door Quinten Massijs zelf. De originelen hangen in Engeland maar Florent van Ertborn kon gelukkig de hand leggen op deze eigentijdse replek. Misschien schilderde Massijs dit zelfs voor Erasmus of voor Pieter Gillis.

12

BOERENGEZELSCHAP BIJ DE HAARD

Pieter Aertsen
Amsterdam of Antwerpen, 1556

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0105

In 1899 waren ook het Louvre van Parijs en het Rijksmuseum van Amsterdam geïnteresseerd in de aankoop van dit schilderij. Fritz Mayer van den Bergh haalde het naar Antwerpen. Onder de jongeman met zijn papieren kroon staan signatuur en datum: PA 17 april 1556. Pieter Aertsen was zo trots op dit werk dat hij zelfs de dag vereeuwigde waarop hij het voltooide. Dat is uniek.

Pieter Aertsen is een ondergewaardeerde kunstenaar die al schilderend het stilleven heruitvond en ook het genrestuk, ofwel tafereel uit het gewone leven. Misschien baseerde hij zich op geschriften over schilders uit de klassieke Oudheid. Vol satire toont hij feestende mensen in een alledaagse omgeving. Vieren ze Driekoningen of Carnaval? Het voedsel is winters, maar door de deur zien we een groen landschap. De vogelkooi wijst erop dat we ons in een bordeel bevinden. De man op het krukje heeft te veel gedronken en kijkt beteuterd in zijn lege kruik. Veel gebaren zijn erotisch geladen en het voedsel (worsten, wortels, mosselschelpen) is suggestief te noemen. Het vlees aan het spit verwijst zonder omwegen naar de seksuele daad. De deugden matigheid en kuisheid staan in deze herberg niet in hoog aanzien. Misschien inspireerde Pieter Aertsen later Pieter Bruegel, met zijn boerentaferelen.

13

LANDSCHAP MET DE VLUCHT NAAR EGYPTE

Joachim Patinir

vóór 1515

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 64

In de zestiende eeuw ontdekte meester Joachim Patinir van Antwerpen de wereld. Hij schilderde als eerste landschappen. Geen hoekjes van de polder, maar wereldlandschappen: taferelen waarin de variatie van de wereld op klein formaat is samengebracht. Het landschap had een spirituele betekenis: het was de plaats waar de mens zijn pelgrimstocht door het leven moest volbrengen en kiezen tussen goed en kwaad.

Links vooraan vlucht de Heilige Familie naar Egypte. Waar de pasgeboren Jezus passeert, vallen afgodsbeelden van hun sokkels. Op het middenplan zie je hoe de soldaten van koning Herodes alle jongens jonger dan twee vermoorden. Je ziet ook hoe ze misleid worden door dorpingen wanneer ze informeren naar de vluchtelingen. De soldaten kiezen voor het kwade, de dorpingen voor het goede. De afgodsbeelden en de misleiding zijn niet ontleend aan de Bijbel, maar aan de apocriefe evangeliën. Dat zijn vroegchristelijke geschriften over Jezus, die niet in de Bijbel zijn opgenomen. In de middeleeuwen waren ze in West-Europa erg populair.

Dit is een vroeg werk van Patinir. Hier sta je voor een van de eerste landschappen die in Europa geschilderd zijn. Patinir werd internationaal beroemd met zijn uitvinding. Dit Antwerpse pionierswerk mocht in de collectie van Ertborn niet ontbreken.

14

ROTSLANDSCHAP MET HIËRONYMUS

Joachim Patinir

Antwerpen, 1ste kwart 16de eeuw

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0030

Patinir werkt altijd met een hoge horizon. Hij schildert dikwijls grillige rotsen, die herinneren aan zijn geboortestreek bij Dinant. Hier combineert hij die Ardeense rotsen met een Brabants dorpje, een nevelige Italiaanse kustlijn en Alpentoppen in de verte. Het is de wereld in pocketformaat: het wereldlandschap.

Kies je als mens voor een leven van genot of voor spirituele groei? Dat dilemma is hier goed te zien. Waar het landschap er idyllisch bijligt, kiezen mensen voor het genot. De steile rotsen met de grot zijn de woonplaats van de spirituele kluizenaar Sint-Hiëronymus. Hij vertaalde als eerste de Bijbel in het Latijn en trok zich terug in de woestijn om te mediteren.

Het kleine formaat van dit paneeltje wijst op privé-devotie. Het paneel en de lijst zijn uit één stuk hout gesneden. Waarschijnlijk is dit werkje geschilderd voor een Antwerpse humanist. Hiëronymus stond als vertaler en als theoloog in hoog aanzien bij de humanisten van de renaissance.

Fritz Mayer van den Bergh koesterde sympathie voor Sint-Hiëronymus. Hij bezat wel zeven schilderijen met deze heilige. Dit paneeltje kocht hij in 1899 bij de Parijse kunsthandelaar Chevalier.

15

RUST TIJDENS DE VLUCHT NAAR EGYPTE

Gerard David

Brugge? Antwerpen?, 4de kwart 15de eeuw, 1ste kwart 16de eeuw

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 47

Gerard David vormt met zijn werk een brug tussen de Vlaamse primitieven en de kunst van de zestiende eeuw. Hij ontwikkelde dit type van voorstelling in Brugge en boekte er groot succes mee op de Antwerpse kunstmarkt. Het paneel paste dus perfect in de verzameling van van Ertborn.

De Heilige Familie rust even uit tijdens hun vlucht naar Egypte. Maria zit vooraan op een rots en geeft haar baby de borst. Het jongetje keert zich even af en speelt met een rozenkransje. Helemaal onderaan bloeien frisse groene planten in een keurige rij: ze symboliseren allemaal een aspect van Maria. Let ook op de rieten reismand. Op het middenplan ligt Jozef, met zijn strohoed, te slapen. Het vervoermiddel van de familie, de ezel, staat te grazen. Links ligt het landschap helemaal open, maar centraal en rechts zien we wondermooi gedetailleerde bomen. Het bos is een plaats om je te bezinnen. Het functioneert hier net zoals de woestijn waarin de eerste christenen zich terugtrokken als monniken. Ook middeleeuwse kloosters zijn vaak in bossen gebouwd. Het schilderij werkt voor ons op dezelfde manier: we kunnen ons erin terugtrekken en nadenken.

16

LANDSCHAP MET CHRISTUS EN EMMAÜSGANGERS

Herri met de Bles

Zuid-Nederland, 2de of 3de kwart 16de eeuw

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0031

Dit landschap van Herri met de Bles kocht Fritz Mayer van den Bergh in oktober 1894 in Keulen. Op dezelfde veiling verwierf hij Bruegels *Dulle Griet*. Niemand behalve Mayer was geïnteresseerd in *Dulle Griet*. Voor dit landschap was er wel een andere kandidaat-koper. Toch bleef de prijs laag.

Herri met de Bles was een navolger van meester Patinir. Hij signeerde dikwijls met een uiltje. Hier zie je dat midden in het schilderij, schuin boven de vissers. Links vooraan wandelen de verrezen Christus en twee leerlingen. Zij herkennen hun meester eerst niet, maar nodigen hem uit in de herberg, in de burcht op de bergtop. Achter het dubbelvenster zie je hoe Christus het brood zegent. Pas dan gaan de ogen van zijn leerlingen open en weten ze wie hij is. Dit landschap nodigt je uit om van details te genieten; de personages om wie het draait, vallen niet op. Pas wanneer je hen opmerkt, gaan de ogen van je geest open. Het leven in deze wereld is een pelgrimstocht. Onderweg moet je goed uit je doppen kijken.

Herri met de Bles zou de Emmaüsgangers wel twaalf keer geschilderd hebben. Het schilderij van Mayer van den Bergh geldt als het referentiewerk.

17

HOEI GEZIEN VANUIT AHIN

Lucas van Valckenborch

4de kwart 16de eeuw

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 30

Florent van Ertborn kocht niet altijd Vlaamse primitieven. Ook meesters van de zestiende eeuw konden hem bekoren, zoals deze Lucas van Valckenborch. Het landschap is een weergave van de Maasvallei, met een gezicht op Hoei. Je herkent Hoei aan de collegiale kerk, de Naamsepoort en het kasteel op de rots. Op de voorgrond rechts heeft de schilder een hoogoven met ijzergieterij afgebeeld. Metaalbewerking was al belangrijk in de provincie Luik sinds de vroege middeleeuwen. Links vooraan proberen varkenshoeders eikels uit de bomen te laten vallen met een stok: een leuk landelijk detail.

Het kleurenperspectief werkt prima: donkere voorgrond, lichter middenplan, ijle kleuren aan de einder. Dat suggereert diepte. Het is nog steeds een wereldlandschap, maar nu met realistische elementen. Dat was nieuw. Lucas van Valckenborch is geboren in Leuven en werkte eerst in Mechelen. Hij kreeg sympathie voor het calvinisme en reisde in de jaren 1570 naar Luik en Aken om de vervolging voor te blijven. Daar maakte hij de schetsen waarop hij dit schilderij baseerde. Hij maakte nog meer schilderijen die Hoei en de Maasvallei voorstellen. De kunstliefhebbers van zijn tijd hielden ervan. En voor ons is het een mooi venster op onze regio in het verleden.

18

BREVIARIUM MAYER VAN DEN BERGH

Maximiliaanmeester en atelier, Gerard Horenbout, Gerard David,

Meester Jacobus IV van Schotland

Zuidelijke Nederlanden, ca. 1500

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0618

Hier ziet u de duurste aankoop ooit van Fritz Mayer van den Bergh. Het complete verluchte handschrift in de stijl van de Vlaamse primitieven werd aangeboden bij Christie's in Londen in 1898. Het kostte 1420 Britse ponden, of 35 500 frank. 71 keer duurder dan *Dulle Griet*.

Het is een brevier: een gebedenboek voor alle dagen van het kerkelijke jaar, met een kalender, alle 150 psalmen, een overzicht van de grote christelijke feesten en gebeden voor de heiligen.

Dit brevier is gemaakt in de Zuidelijke Nederlanden, in de zogenaamde Gent-Brugse stijl aan het einde van de vijftiende eeuw. De boekdrukkunst bestond toen al een halve eeuw! Met de hand versierde boeken bleven echter geliefd in de hoogste kringen. De beste ateliers werkten mee en ze waren peperduur. Fritz Mayer van den Bergh betaalde veel voor dit boek, maar waarschijnlijk toch minder dan de eerste eigenaar. Dit brevier is wellicht gemaakt voor koningin Maria van Aragon en Castilië, de vrouw van koning Manuel I van Portugal. Dat denkt men, omdat er veel Portugese heiligen in voorkomen en ook vijf bladzijden Portugese tekst, met uitleg om de Paasdatum te berekenen. Blader in dit brevier en je ziet kinderspelen, madeliefjes, viooltjes en aardbeien, beeldschone heiligen en rituelen om de tijd betekenis te geven.

19

AANBIDDING DOOR DE KONINGEN

Meester van de Aanbidding te Antwerpen
Antwerpen, 1519

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 208-210

Als burgemeester van Antwerpen bekommerde Florent van Ertborn zich ook om de haven. Dergelijke werken trokken eeuwen geleden langs die haven de wijde wereld in. Aan het begin van de zestiende eeuw schilderden de schilders van Antwerpen voor de internationale vrije markt. Ze wachtten niet op opdrachten. Ze maakten reeksen schilderijen die ze in de handelsbeurs verkochten. De drie koningen waren een geliefd thema, het gaf schilders de kans om exotische kostuums af te beelden. En die schilderijen pasten overal: in kerken, in kloosters, in de huizen van rijke kunstliefhebbers, waar dan ook in Europa. Het portret van de eigenaar en patroonheiligen konden desgewenst later nog worden toegevoegd. Zoals hier op de zijpanelen, Sint-Joris en Sint-Margaretha.

Schilders uit die tijd noemen we de Antwerpse maniëristen. Ze schilderden *alla maniera di*, op de manier van Italiaanse renaissancekunstenaars. In de praktijk leverde dat drukke taferelen op. De onbekende schilder leverde hier wel topkwaliteit af. Kunsthistoricus Max Friedländer gaf hem daarom een noodnaam: de Meester van de Aanbidding te Antwerpen. Op basis van stijlontleding schreef Friedländer nog andere panelen aan de meester toe. De kostuums van de koningen zouden onze hedendaagse modeontwerpers nog kunnen inspireren.

20

FEESTMAAL VAN HERODES

Juan de Flandes
Spanje, 1496-1499

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0009

Onze grote kunstenaars waren geen huismussen. Hun werk was zo beroemd dat ze opdrachten kregen in het buitenland. De schilder van dit tafereel heette Juan de Flandes. “Jan uit Vlaanderen” werd in Castilië hofschilder van koningin Isabella. Tussen 1496 en 1499 schilderde hij een retabel voor het kartuizerklooster Miraflores in Burgos: het Mirafloresretabel. Het altaarstuk beeldde episodes af uit het leven van Johannes de Doper, patroonheilige van de vader van koningin Isabella. Fritz Mayer van den Bergh verwierf op 13 december 1899 een van de vijf panelen, de andere worden wereldwijd bewaard.

Deze dames hebben weinig goeds in de zin. Johannes de Doper bekritiseerde de heerser Herodes Antipas omdat die met zijn schoonzus Herodias trouwde. Herodias zon op wraak. Tijdens een feest danste haar dochter Salome uitdagend voor Herodes. Die beloofde alles wat ze maar wilde. Salome vroeg om het hoofd van Johannes de Doper. Herodes gaf schoorvoetend toe. Je ziet het allemaal: de triomf van Salome en Herodias, de spijt van Herodes. De tafel is leeg. De schotel met het hoofd staat centraal. Herodias houdt een mes vast, om het hoofd verder te verminken. De tafelpoten van bergkristal zijn net zo hard en koud als de vrouwen...

PORTRET VAN EEN MAN

Michiel Sittow

4de kwart 15de eeuw, 1ste kwart 16de eeuw

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 537

Florent van Ertborn kocht dit paneel aan als het werk van een onbekende Vlaamse meester. Intussen weten we dat die onbekende Vlaamse primitief uit Estland afkomstig was. Michiel Sittow werd in 1469 geboren in Reval, het huidige Tallinn, en via de contacten van het machtige noord-Europese handelsverbond, de Hanze, kwam hij in Brugge terecht. Misschien ging hij in de leer bij Hans Memling. Later vinden we Sittow terug in Spanje, waar hij in 1492 hofschilder werd van koningin Isabella van Castilië. Sittow werkte met de Vlaming Juan de Flandes aan het Mirafloresaltaar, waarvan hier ook een paneel te zien is. Sittow werkte voorts voor de hoven in Engeland, Vlaanderen en Denemarken, alvorens naar Estland terug te keren. Een echte globetrotter. Zijn vorstelijke opdrachtgevers hadden een hoge dunk van hem.

Michiel Sittow schilderde karaktervolle portretten in een zacht kleurenpalet. Hij werkte met dunne lagen transparante verf en modelleerde meesterlijk met licht en schaduw. Deze elegante jongeman kijkt ingetogen, misschien wat bedroefd, in de verte. In zijn linkerhand houdt hij een boekje. Let op die fijn afgewerkte hemdskraag en de initialen van zijn ring.

GEBORTE VAN JEZUS, VERRIJZENIS EN CHRISTOFFEL – TWEE PANELEN VAN HET ‘VIERLUIK ANTWERPEN-BALTIMORE’

Anoniem

Vlaanderen? Maasland-Rijnland?, ca. 1380

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0001

Deze paneeltjes zijn geschilderd omstreeks 1380, lang voor van Eyck. Ze waren bedoeld om mee op reis te nemen. Er zijn vier panelen van dit reisaaltaar bewaard. Twee bevinden zich in de Verenigde Staten. Deze twee kocht Fritz Mayer van den Bergh in 1898 in Parijs als onderdeel van de verzameling Carlo Micheli. Micheli werkte in het Louvre waar hij afgietsels in plaaster maakte. Als verzamelaar bracht hij fabelachtige middeleeuwse kunstwerken bij elkaar. U ziet in de tentoonstelling nog een torenretabel met Kindshedsacyclus, een retabel met vrouwelijke heiligen en een kerstwiegje uit de verzameling Micheli. Om de verzameling te verwerven, moest Fritz Mayer van den Bergh geld lenen. Zijn moeder droeg ook een deel bij. Later koos Mayer de mooiste stukken uit om te houden, de rest verkocht hij. De meeste kunstverzamelaars worden uiteindelijk ooit wel kunsthandelaar...

Micheli ging ervan uit dat deze schilderijtjes afkomstig waren uit het kartuizerklooster Champmol in Dijon. Een belangrijke aanwijzing, want daar hadden de hertogen van Bourgondië hun grafkapel. Waarschijnlijk was hertog Filips de Stoute de eigenaar van dit reisaaltaar. De voorstelling met Sint-Christoffel was belangrijk voor reizigers. Christoffel was de heilige die gelovigen beschermde bij een onverwachte dood onderweg. In het water zwemt een zeemeermin met een spiegel, een symbool voor het gevaar en de verlokking van de wereld.

De schilder koos ongewone details. In *De geboorte van Christus* snijdt Sint-Jozef zijn kousen open om er doeken voor Jezus van te maken. In de dom van Aken bewaart men nog altijd de kousen van Sint-Jozef als relik. En bij *De Verrijzenis* openen engelen het graf en draagt Christus nog zijn doornenkroon. Hier zien we zijn tweede geboorte.

23

CALVARIEBERG

Antonello da Messina
Venetië, 1475

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 4

De Vlaamse primitieven waren in hun tijd zo beroemd, dat Italiaanse schilders ook Vlaamse primitieven wilden worden. Antonello van Messina, op Sicilië, leerde schilderen als een noorderling. Antonello bestudeerde schilderijen van de Vlaamse primitieven in Napels en Venetië. Hij kreeg de noordelijke olieverftechniek onder de knie, wat tot diepere en rijkere kleuren leidde. Hij schilderde met een noordelijk oog voor detail. Kijk maar naar de bloemen en het konijntje op de voorgrond, onder zijn trotse handtekening. De serene compositie blijft wel Italiaans.

Er zijn maar 46 schilderijen van Antonello's hand bekend. Twaalf zijn er gesigneerd, tien gesigneerd én gedateerd. Dit is het enige schilderij van hem in België. Florent van Ertborn verwierf dit meesterwerk in 1824, van een Gentse verzamelaar. Hij gaf er barokke schilderijen voor in ruil. Antonello da Messina heeft het verdriet van Maria onder het kruis sober en ingetogen weergegeven. Ze zit daar wanhopig, bijna versteend. De apostel Johannes lijkt nog heel jong. De goede en slechte moordenaar kronkelen op hun foltertuing, terwijl Christus zijn waardigheid behoudt. Als het lijden in dit tafereel de toeschouwer te veel wordt, kan hij of zij troost vinden in het diepe, rustige landschap, dat uitloopt op de blauwe Middellandse zee.

24

GEBORTE VAN JEZUS

Brussel, ca. 1500

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0954

Henriëtte van den Bergh en Fritz Mayer verzamelden samen textiel. Zij hield het meest van borduurwerk en kant. Samen verwierven moeder en zoon ruim 200 stukken. Dit zeer fijn geweven Brusselse wandtapijt kocht Fritz Mayer in 1893 in Parijs, toen de collectie van de beroemde textielverzamelaar Spitzer geveild werd. Hij betaalde slechts 7500 frank in plaats van de geschatte 12.500. Een buitenkans. De figuren lijken op figuren in schilderijen van Hugo van der Goes. Hij was de expressionist onder de Vlaamse primitieven. Fritz Mayer van den Bergh was een van de eerste Belgische kunstverzamelaars met belangstelling voor Hugo van der Goes. Wandtapijten weven was een grote luxe-industrie in onze regio. Tot in de verste uithoeken van Europa vind je Brusselse wandtapijten in kastelen en burchten. Deze *Geboorte van Jezus* is ongewoon klein. Toch is er plaats voor het Christuskind, Maria, Jozef, twee herders, twee vroedvrouwen, drie engelen en de ezel. Het tapijt inspireerde zijn eerste eigenaars zeker tot devotie en meditatie over hun geloof. Fritz Mayer liet het zorgvuldig restaureren in het beste atelier, in Schaarbeek. De gezichten zijn bijzonder fijn getekend. De rand is gevuld met de weergave van druiventrossen, vijgen, kweeperen, rozen en lelies.

25

MARIA MET KIND, CATHARINA, BARBARA, MARIA MAGDALENA EN AGNES

Mechelen, ca. 1500

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0404

Deze heilige vrouwen in hun verguld retabel zijn afkomstig uit de collectie Micheli, die Fritz Mayer van den Bergh in 1898 aankocht in Parijs.

In de middeleeuwen stonden grote retabels op altaren in kerken. Later bestelden rijke mensen kleine retabels voor hun woning of privé-kerk. Een retabel was groepswerk. Een schrijnwerker maakte de retabelbak in eik, een houtsnijder sneed de versiering. De losse beelden in notelaar zijn in Mechelen in serie geproduceerd. Men noemde ze Mechelse poppetjes. Klanten konden hun favoriete heiligen dus uitkiezen. De eigenaar van dit retabel koos heel mooie exemplaren. Maria, de moeder van Jezus, is natuurlijk de belangrijkste heilige. Barbara, rechts, en Catharina, links, zijn vroegchristelijke martelaressen: vrouwen die hun geloof met hun leven hebben betaald. Een stoffeerder schilderde hun kleding, die op brokaat lijkt. Dan was er nog de vergulder... Op de zijluiken was een onbekende schilder aan het werk. Links zien we Maria Magdalena, de vrouwelijke apostel, rechts Agnes, een martelares. Op de achterkant van de zijluiken staan wapenschilden van de opdrachtgevers, verbonden door een liefdesstrik.

26

DIPTIEK VAN CHRISTIAAN DE HONDT, ABT VAN TER DUINEN

Meester van 1499

Gent, 1499

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 255-256-530-531

Florent van Ertborn kocht dit tweeluik in 1827 van de laatste abt van de abdij ter Duinen, aan de Noordzee. Het tweeluik hing toen al meer dan driehonderd jaar in de abdij. De abdij zelf is intussen al lang verdwenen.

Volledige tweeluiken zijn moeilijk te vinden. Dit is een topwerkje van een onbekende meester uit Gent. Links zien we Maria, die rijzig een kerkgebouw vult. Eigenlijk is zij de Kerk. Rechts knielt abt Christiaan de Hondt in zijn kamer neer om Maria, als moeder van Jezus, te vereren. Abt Christiaan had een comfortabele kamer. Er zijn zelfs sinaasappelen te zien, dure exotische vruchten in die tijd. Tegen de blauwe bekleding van het bed hangt precies zo'n tweeluikje als u nu bekijkt. Op de keerzijde is Christus voorgesteld als verlosser van de mensheid. Alfa en omega, begin en einde, staat op het rode doek achter hem te lezen. Op het andere paneel staat het monogram CH (voor Christiaan de Hondt) en de datum 1499. Een latere abt, Robrecht de Clercq, heeft hier na 1519 zijn eigen sobere portret aan laten toevoegen. Een uniek voorbeeld van recyclage.

27

PHILIPPE DE CROY

Rogier van der Weyden

Brussel, 1460

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 254-254bis

Dit topstuk uit de verzameling van Ertborn is een uniek portret van een edelman uit onze regio. Zijn naam luidde Philippe de Croy, heer van Sempy. Philippe was afkomstig uit Henegouwen. Hij leefde van 1435 tot 1511 en hij was een belangrijke man aan het hof van de hertog van Bourgondië. Later liep hij over naar de koning van Frankrijk.

De grote Vlaamse primitief uit Brussel, Rogier van der Weyden, schilderde dit portret eigenhandig. Rogier heeft dit type schilderij overigens uitgevonden: een portret dat hoorde bij een afbeelding van Maria of Christus. Samen vormden die schilderijen een tweeluik. En zo'n tweeluik was een kostbare getuigenis van de vroomheid van een gelovige. Uiteraard konden alleen de rijkste burgers zo'n kunstwerk betalen. Vroomheid en status lagen dus wel dicht bij elkaar. Het gezicht in driekwart, de handen in gebed: dat was de formule van Rogier van der Weyden in portretten. Kijk hoe mooi Philippes paarse wambuis afsteekt tegen die groene achtergrond. En wat een details in die gouden halssnoeren, in de gouden rozenkrans en de knop van het zwaard. Subtiel en prachtig.

28

MARIA LACTANS

Rogier van der Weyden (navolger)

Brussel, 2de helft 15de eeuw

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0004

In 1900 kwam dit schilderijtje op de markt. Het zat in zijn originele lijst, met een Brussels merkteken en de originele datering 1481 of 1488 erop geschilderd. Dat is zeldzaam. Fritz Mayer van den Bergh raadpleegde belangrijke kunsthistorici voor deze aankoop. Zij waren enthousiast en besloten dat de schilder van deze Madonna een goede navolger was van Rogier van der Weyden.

Van der Weyden is een van onze grootste Vlaamse primitieven, een schilder die emoties een plaats geeft in zijn taferelen. Het beeld van een jonge moeder die borstvoeding geeft is huiselijk en past bij de huiselijke verering van het heilige. Dit schilderij toont aan de gelovige eigenaar hoe belangrijk de rol van Maria is in de verlossing van de mensheid. Zij brengt immers de verlosser ter wereld en zorgt voor hem. Het Christuskind houdt een appel vast: hij is de *nieuwe* Adam, die de mensheid zal verlossen van de erfzonden.

Er zitten scharnieren aan de zijkanten van de lijst. Deze Maria was dus ooit het centrale deel van een drieluik. Hier hangt zij naast het portret van Philippe de Croy, zodat u een idee krijgt van hoe zijn tweeluik eruit kan hebben gezien.

MAN VAN SMARTEN

Zuidelijke Nederlanden, ca. 1460-1470

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0317

Fritz Mayer van den Bergh kocht dit beeld in 1900 in Parijs. We kennen de naam van de beeldhouwer niet, maar hij was een wonderbaarlijke kunstenaar. Hij werkte het albast uit tot in de fijnste details. Deze *Man van Smarten* is vergelijkbaar met een schilderij van de Vlaamse primitieven. Maar dit kunstwerk is langs alle kanten even indrukwekkend.

De verzezen Christus staat rechtop en toont de kruiswonden in zijn handen, voeten en rechterzijde. Hij draagt een kostbare kazuifel, waarop hij ook staat. Daaronder zien we gras met bloemen. Twee knielende engelen dragen brandende kaarsen. Twee zwevende engelen houden de kazuifel van Christus open. De linkse draagt de speerpunt waarmee Christus' zijde doorboord werd. De rechtse hield waarschijnlijk de drie nagels vast waarmee Christus aan het kruis werd genageld. De engel bovenaan draagt Christus' doornenkroon. Deze martelwerktuigen zijn de "Arma Christi", de instrumenten van Christus' lijden. Maar door dit lijden overwon hij de dood.

Het beeld verwijst naar de christelijke eredienst. De kazuifel, de kaarsen... Let ook op de bloeddruppels onder de zijwonde, in de vorm van een druiventros. De Man van Smarten liet de eerste eigenaar mediteren over de verlossing van de mensheid uit zonde en dood.

BEWENING VAN CHRISTUS

Meester van de Verlossing van het Prado (alias Vrancke van der Stockt) of atelier

Brussel, 4de kwart 15de eeuw

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0003

Dit schilderij is afkomstig uit Valladolid in Spanje. Fritz Mayer van den Bergh kocht het werk in 1899 van een Parijzenaar. Die meende dat Rogier van der Weyden de schilder was. Hier is echter een navolger van van der Weyden aan het werk geweest. Kunsthistorici gaven hem een noodnaam – zo kunnen schilderijen in dezelfde stijl ook aan deze meester toegeschreven worden. Dat is overzichtelijk en leidt tot nieuwe ontdekkingen.

De bewening van Christus is echt een thema uit de late middeleeuwen. De nadruk ligt op het menselijk lijden van de verlosser Christus, van Maria en van Christus' volgelingen. De schilder toont het lijden en wekt medelijden op bij de toeschouwer. Door medelijden en aandacht wordt die een betere mens. Waarschijnlijk maakte het paneel deel uit van een retabel voor een altaar in een kerk.

Het gemartelde lichaam van Jezus is van het kruis afgehaald en volledig naar de beschouwer gekanteld. De apostel Johannes ondersteunt het lichaam. Maria omvat het hoofd van haar zoon en vleit haar wang tegen de zijne. Met haar linkerhand benadrukt ze de zijwonde. Rechts achteraan knielt Maria Magdalena. De andere vrouwen zijn familieleden. Alle aandacht ligt op het geestelijk lijden: er is geen landschap te zien.

31

ANNUNCIATIE

Rogier van der Weyden (navolger)

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 396

Florent van Erborn kocht dit paneeltje in 1833 in Duitsland. Men meende toen dat Hans Memling uit Brugge de schilder was. De onderzoekers van nu schrijven het paneel toe aan een onbekende medewerker van Rogier van der Weyden.

Er gaat een heerlijke rust uit van deze aankondiging van de engel aan Maria. Voor mensen uit de vijftiende eeuw gaf dit schilderij een belangrijk ogenblik weer uit de wereldgeschiedenis. Het ogenblik waarop de komst van een verlosser aangekondigd wordt. Maria knielt op haar bidbank in haar mooie, luchtige slaapkamer. Een engel zweeft binnen als heraut van God. Hij draagt de staf van de heraut en brengt het nieuws dat Maria zwanger zal worden, als ze toestemt in Gods plan. De lelies in de vaas symboliseren Maria's maagdelijkheid. De duif verbeeldt de heilige geest. Door het open venster kijken we uit over een groen landschap met een weg. Dit serene beeld schonk de eerste kijkers ongetwijfeld een gevoel van harmonie en vertrouwen.

32

KERSTWIEGJE

Brabant, 2de helft 15de eeuw

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0402

Fritz Mayer van den Bergh verwierf dit kerstwiegje als onderdeel van de collectie Micheli uit Parijs. Hij deed onderzoek en ontdekte dat het een kerstwiegje was. Voornamelijk in de Lage Landen gebruikten nonnen ze in de kerstperiode om te bidden en te mediteren. De zusters stelden het wiegje op in het koor van hun kerk en legden er een Jezuspop in. Om hun liefde voor het Christuskind aan te wakkeren, schommelden ze het wiegje. Daardoor rinkelden de zilveren belletjes onderaan. Een herinnering aan het engelengezag bij Christus' geboorte. Ook burgers hadden soms kerstwiegjes in huis. Er bestaan nog zeventwintig beweegbare kerstwiegjes in de wereld. Dit is wel een van de mooiste.

Op de smalle zijden van de wieg zijn taferelen geschilderd; de boodschap van de engel aan Maria en het bezoek van de zwangere Maria aan haar nicht Elisabeth, die de moeder zou worden van de profeet Johannes de Doper. Dit zijn de twee belangrijkste gebeurtenissen in het evangelie vóór de geboorte van Jezus. Bovenaan staan beeldjes van Maria en haar moeder Anna. De vrouwelijke stamboom van Christus krijgt hier alle aandacht.

MADONNA OMRINGD DOOR SERAFIJNEN EN CHERUBIJNEN

Jean Fouquet

Frankrijk, 1454-1456

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 132

Dit is misschien wel het opmerkelijkste schilderij uit de collectie van Ertborn. Toch is dit zeker het beste schilderij dat in de vijftiende eeuw in Frankrijk gemaakt is. De schilder heet Jean Fouquet.

Deze Maria is ook deel van een tweeluik. Het paneel met de opdrachtgever bevindt zich in Berlijn. Die opdrachtgever was Etienne Chevalier, schatbewaarder van de Franse koning Karel VII.

Maria oogt wit en strak als een marmeren beeld. Rondom haar troon staan rode en blauwe engelen. Dat is niet zomaar een vondst van de kunstenaar. Rode engelen zijn serafijnen, brandend van liefde voor God. Zij zijn de hoogste in rang. Na hen komen de blauwe engelen of cherubijnen. Zij symboliseren Gods genade. Het Christuskind wijst zijn moeder op het portret van de opdrachtgever. Christus beveelt Etienne Chevalier dus aan in de genade van Maria.

Volgens een Franse historicus uit de zeventiende eeuw stond de maîtresse van de koning, Agnès Sorel, model voor Maria. Dat lijkt nu schokkend, maar in de vijftiende eeuw verwees aardse schoonheid naar het goddelijke.

TORENRETABEL MET KINDESHEDSCYCLUS

Dijon, ca. 1395-1400

Museum Mayer van den Bergh, MMB.0002

Dit torenretabel verwierf Fritz Mayer van den Bergh toen hij de collectie Micheli kocht. Volgens Carlo Micheli was het afkomstig uit het kartuizerklooster Champmol bij Dijon. Dat zou betekenen dat het toebehoorde aan de Bourgondische hertogen, want die hadden daar hun grafkapel. Al dat bladgoud en die kostbare blauwe verfstof wijzen ook in die richting. Dit torenretabel mocht van de eerste eigenaar best wat kosten.

De schilder stelde op de zijluiken vijf taferelen voor uit de kindertijd van Christus. Links de Geboorte in de stal, met de vroedvrouw Zelomi, en de Aanbidding door de koningen, rechts de Presentatie in de tempel, de Kindermoord van Bethlehem op bevel van Herodes en de Vlucht van de Heilige Familie naar Egypte. In de vergulde achtergronden zijn vaak ook nog motieven gestempeld.

Was dit een reliekhouders, met een reliek in de centrale lege nis? Of bekroonde dit torenretabel een groot altaarstuk in een kerk, en stond er een heiligenbeeld in het midden? In elk geval is dit een voorbeeld van de schilderkunst vóór de tijd van de Vlaamse primitieven. De onbekende meester streeft naar realisme, plastische weergave en naar emotie. En emotie voel je nog altijd, bij het bekijken van deze zeshonderd jaar oude tafereeltjes.

MADONNA BIJ DE FONTEIN

Jan van Eyck
Brugge, 1439

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Inv. 411

Florent van Ertborn kocht dit tafereeltje in 1835 van de pastoor van Dikkelvenne in Oost-Vlaanderen. De lijst is uit hetzelfde hout gesneden als het paneel en beschilderd met een imitatie van roze en grijze marmer. Hierop plaatste Van Eyck zijn lijfspreuk *Als ich can*. Zo goed als ik kan. En zijn handtekening en datum: Johannes van Eyck maakte en voltooidde mij in het jaar 1439.

Alles in dit tafereeltje nodigt uit tot liefde voor de Madonna. De tedere manier waarop ze haar kind vasthoudt, haar verfijning, haar diepblauwe mantel. Blauw is de kleur van de trouw en de loyauteit. Twee engelen houden een eredoek op achter Maria. Ze staat ook op dit doek, zodat ze niet in contact hoeft te komen met vochtig gras. In een bronzen bekken klatert helder water neer. Het is een symbool voor Maria als bron van leven. Alle bloemen zijn symbolisch met Maria verbonden, omdat zij beschouwd werd als de mooiste bloem. Rozen, irissen, viooltjes, meiklokjes en madelieven bloeien op aarde in verschillende seizoenen, maar hier samen. Het was een geliefd werk van Jan van Eyck en er zijn enkele kopieën van bekend. Maar hier zien we gelukkig het sublieme origineel.

TEKST: Leen Huet

ONTWERP: Stad Antwerpen & volta

COÖRDINATIE: Margit Didelez

De tentoonstelling 'Madonna ontmoet Dulle Griet' is een realisatie van Museum Mayer van den Bergh en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. De tentoonstelling is te bezichtigen van 5 oktober 2019 tot en met 31 december 2020 in Museum Mayer van den Bergh.

Verantwoordelijke uitgever:

Carl Depauw, Museum Mayer van den Bergh,
Lange Gasthuisstraat 19, 2000 Antwerpen

Vlaanderen
verbeelding werkt

Klara

dS De
Standaard